

DOI: <https://doi.org/10.15407/ingedu2025.58.108>

УДК 330.342-044.922:341.215.2]:325.8(477)

JEL: N10, O17, P27, Q13

Дідківська Л. В., кандидатка економічних наук,
старша наукова співробітниця відділу економічної історії
ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-8384-9293>
e-mail: lesya_home@ukr.net

РОЛЬ НЕУРЯДОВИХ ОРГАНІЗАЦІЙ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ РИНКОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ ЕКОНОМІКИ У ПЕРШІ РОКИ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ¹

Предметом дослідження є економічний потенціал неурядових організацій у перехідний період в незалежній Україні. Метою статті є виявлення спроможностей неурядових організацій у забезпеченні ринкової трансформації економіки у перші роки незалежності України для врахування цього досвіду в умовах формування нового суспільного договору на сучасному етапі. У статті представлено результати історико-економічного дослідження ролі громадських інституцій у формуванні ринкових відносин в умовах відновлення незалежності України. Виявлено

¹ Публікацію підготовлено за матеріалами та результатами виконання НДР «Економічна спадщина у формуванні господарської системи України» (№ державної реєстрації 0122U201468) відділом економічної історії ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України».

Ц и т у в а н н я: Дідківська Л. В. Роль неурядових організацій у забезпеченні ринкової трансформації економіки у перші роки незалежності України. *Історія народного господарства та економічної думки України*. 2025. Вип. 58. С. 108–128.

<https://doi.org/10.15407/ingedu2025.58.108>

© Видавець Державна установа "Інститут економіки та прогнозування Національної академії наук України", 2025.

Це стаття відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND 4.0 <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/legalcode.uk>

ISSN 0320-4421. Історія нар. госп-ва та екон. думки України. 2025. Вип. 58

передумови та тенденції поступу громадських ініціатив у контексті соціально-економічного розвитку України. Доведено створення формального правового поля для легітимної діяльності третього сектору економіки в перехідний період. Встановлено, що дієвим засобом реалізації економічного потенціалу неурядових об'єднань у незалежній Україні був демократичний інститут представництва. Обґрунтовано, що інституціоналізація механізмів участі неурядових організацій відбувалася шляхом створення формальних каналів впливу: громадські ради при органах влади, консультації з громадськістю при ухваленні рішень, механізми електронної демократії. Розкрито причини та наслідки недостатньої інституційної спроможності неурядових організацій у забезпеченні ринкової трансформації економіки. Доведено необхідність переходу від олігархічної до інституційної моделі впливу корпоративних інтересів на вибір стратегічних пріоритетів економічної політики держави. Найбільш перспективним осередком самоорганізації сільського населення визнано кооперативний рух.

Ключові слова: третій сектор економіки, громадські організації, бізнес-асоціації, сільськогосподарський кооператив, суспільний договір, підприємництво, регуляторна політика, ринкова трансформація.

Didkivska Lesia

**THE ROLE OF NON-GOVERNMENTAL ORGANIZATIONS IN
SUPPORTING THE MARKET TRANSFORMATION OF THE
ECONOMY IN THE FIRST YEARS OF UKRAINE'S
INDEPENDENCE**

The subject of this study is the economic potential of non-governmental organizations during the transition period in independent Ukraine. The aim of the article is to identify the abilities of non-governmental organizations to support the market transformation of the economy in the first years of Ukraine's independence, and to consider this experience when forming a new social contract today. The article presents the results of a historical and economic study of the role of civil institutions in shaping market relations during the restoration of Ukraine's independence. It identifies the conditions and trends that supported the growth of civic initiatives in the context of Ukraine's social and economic development. It is shown that a legal

framework for the legitimate activity of the third sector of the economy was created during the transition period. It is established that an effective tool for realizing the economic potential of non-governmental associations in independent Ukraine was the democratic institution of representation. The article argues that the institutionalization of participation mechanisms for non-governmental organizations took place through the creation of formal channels of influence, such as: public councils at government bodies, public consultations during decision-making, and tools of electronic democracy. The article highlights the reasons and consequences of the low institutional capacity of non-governmental organizations in supporting the market transformation of the economy. It shows the need to move from an oligarchic to an institutional model of how corporate interests influence the choice of strategic priorities in the state's economic policy. The cooperative movement is recognized as the most promising form of self-organization for the rural population.

Keywords: *third sector of the economy, civil society organizations, business associations, agricultural cooperative, social contract, entrepreneurship, regulatory policy, market transformation.*

Постановка проблеми. На початковому етапі ринкової трансформації України під впливом роздержавлення і приватизації державної власності продовжувала панувати інерція тоталітарних традицій, формула суспільного договору все ще ґрунтувалася на невтручанні громадян в обгороджені влади, їхня взаємодія з державою була пасивно інертною. Тому замість цивілізованого розподілу власності і влади, характерного для демократичного громадянського суспільства, український народ отримав їх концентровану єдність. Влада була відокремленою від народу, а лідери корпоративних угруповань, що посіли впливові посади у законодавчих та виконавчих структурах влади, взяли під контроль навіть громадські процеси і засоби масової комунікації, які в демократичній державі є не інструментом влади, а засобом громадського контролю за діями влади, що формує і оприлюднює громадську думку. Відсутність доступу громадян до процесу прийняття рішень, особливо на місцевому рівні, перешкоджала ефективному державному управлінню, знижувала ймовірність покращення соціально-економічного становища населення, викликала зростання корупції.

У таких несприятливих умовах в Україні з'явилися перші па-ростки громадянського суспільства. Чи могли неурядові організації стати дієвою силою, здатною забезпечувати ринкову транс-формацію економіки України? Сумнівно, адже у перехідний пе-ріод не відбулося переукладення суспільного договору, ініціати-ва знизу була слабкою. Більше того, ефективність неурядових організацій загалом залежить від створення відповідних інститу-ційних механізмів, а саме: наявності механізмів та умов для за-хисту прав і свобод людини; достатнього рівня політичної куль-тури населення; формування ефективних інститутів громадян-ського суспільства як ринкового, так і неринкового характеру; створення механізмів участі громадян в управлінні державними і суспільними справами тощо. Цей процес лише зароджувався. Очевидно, що провідна роль у формуванні інституційно-організаційного підґрунтя для ефективного функціонування не-державних організацій належить державі. За умови реалізації від-повідної державної політики «тягар» соціальної відповідальності може бути раціонально перерозподілений між урядовими та не-урядовими організаціями.

Зважаючи на кардинальні зміни в суспільній свідомості укра-їнців на сучасному етапі щодо неприйняття корупції та патерна-лізму, посилення персональної відповідальності й активної участі у соціально-економічних процесах, формування запиту на новий суспільний договір, актуалізується необхідність переосмислення причин та наслідків незначного впливу неурядових організацій на ринкову трансформацію економіки України на початковому етапі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Генеза, структу-ра, еволюція третього сектора стали предметом наукових дослі-джень у 1970-х роках через зростання кількості неурядових ор-ганізацій у світі та посиленням їх ролі. Проблеми розвитку та функ-ціонування організацій третього сектору економіки, їх соціально-економічний потенціал, механізми підвищення ефективності їх діяльності, інструменти забезпечення партнерських відносин з державою та бізнесовими структурами, роль неурядових інсти-туцій у становленні громадянського суспільства досліджували економісти, соціологи, фахівці з державного управління та суміж-них галузей. Особливої уваги заслуговують такі економічні теорії третього сектору, як: теорія гетерогенності або провалу держави (Б. Вейсброд [28]), теорія довіри або провалу ринку [27], теорія

пропозиції або посередництва (М. Джеймс, С. Роуз-Аккерман), теорія соціального походження [26] (Л. Саламон, Х. Анхаєр [22; 25]. Про нові спроможності неурядових організацій йдеться у розвідках сучасних зарубіжних вчених [23; 24]. Теоретичні аспекти розвитку третього сектору економіки, його потенціал є предметом вивчення таких українських вчених, як В. Гончаренко, А. Пантелеймоненко, С. Касьян та ін. [3; 4; 5].

Загалом еволюція становлення, трансформації та розвитку неурядового сектору, виявлення його економічного потенціалу є предметом дослідження вітчизняних вчених, серед них І. Вахович та Д. Смолич [2; 20]. Інституційну спроможність неурядових організацій в Україні виявляв О. Дмитренко [7]. Зарубіжний досвід взаємодії органів публічної влади та інституцій громадянського суспільства досліджували С. Лізаковська [14], І. Ткаченко [21], М. Лахижа [11]. Відомий теоретик і популяризатор кооперативного руху в Україні А. Пантелеймоненко [17] у своїх наукових розвідках розкрив еволюцію вітчизняної аграрної кооперації, зокрема дослідив роль перших асоціацій кооперативів у перехідний період. Представлений огляд літератури свідчить про широкий інтерес наукової спільноти до діяльності неурядових організацій, однак недостатньо дослідженими є причини та наслідки незначного впливу неурядових організацій на трансформацію економіки у перехідний період в Україні. Пересмислення історії успіхів та провалів цих інституцій допоможе визначити перспективну стратегію розвитку третього сектору економіки.

Метою дослідження є виявлення спроможностей неурядових організацій у забезпеченні ринкової трансформації економіки у перші роки незалежності України для врахування цього досвіду в умовах формування нового суспільного договору на сучасному етапі.

Виклад основного матеріалу. На етапі становлення ринкових інститутів незалежної України виникли передумови та розпочалося формування третього сектору економіки, спроможного доповнити діяльність або компенсувати дисфункцію держави і ринку, сприяти трансформації економічної системи у напрямі її соціалізації та демократизації суспільства, удосконалювати систему суспільного контролю як істотної складової ринкової інституційної структури. Чинниками зростання громадянської активнос-

ті українців та їхнього гуртування з метою залучення до соціально-економічних процесів у державі були лібералізація економічної політики держави, децентралізація економічної влади, формування ринкової економіки, розвиток інституту приватної власності та економічної конкуренції.

Загальна кількість громадських організацій невпинно зростала (якщо в 1991 р. в Україні було зареєстровано лише 324 такі організації, то в 1996 р. їх кількість сягнула 3548 [12, с. 186]). Однак діяльність неурядових організацій економічного сегмента не завжди була ефективною, вони лише апробували свою спроможність як суб'єкти соціально-економічних процесів та тестували механізми впливу на владу. Водночас ці інституції слугували своєрідним інститутом трансформації, забезпечували заміщення інститутів адміністративно-командної економіки новоствореними інститутами ринку. Вони сприяли зміні стереотипів мислення та поведінки господарюючих суб'єктів (у напрямі розвитку господарської ініціативи, економічної самостійності, майнової відповідальності), формуванню засад соціально орієнтованої ринкової економіки.

Дієвим засобом реалізації економічного потенціалу неурядових об'єднань у незалежній Україні став демократичний інститут представництва, завдяки якому виявлення активної громадянської позиції підприємців навіть у представленні локальних корпоративних інтересів сприяло узгодженню суспільних очікувань та запитів, відіграло певну роль у процесі нівелювання соціально-економічних суперечностей [16]. Зокрема, на поліпшення інституційного середовища національного ринку, адаптацію підприємців до нових економічних умов та відстоювання їхніх інтересів позитивно вплинула діяльність таких громадських інституцій, як бізнес-асоціації (Торгово-промислова палата України, Американська торгова палата в Україні, Федерація роботодавців України, Український союз промисловців та підприємців, Асоціація сприяння розвитку приватного підприємництва в Україні «Єднання» та ін.). Їхньою функцією є представництво та захист інтересів підприємців, створення відповідних умов підприємницької діяльності, розвиток науково-технічних і торговельних зв'язків між підприємцями.

Новостворені бізнес-асоціації у процесі своєї діяльності розширювали партнерство, множили свої повноваження. Для

прикладу, однією з впливових добровільних об'єднань громадян-підприємців та підприємств різних форм власності, що сприяли розвитку підприємництва в трансформаційній економіці нашої держави, була Спілка малих підприємств України (1990), що реорганізувалася спочатку в Спілку малих та середніх підприємств (1994), а згодом – у Спілку підприємців малих, середніх і приватизованих підприємств України (1996). Ця бізнес-асоціація співпрацювала з усіма гілками влади на загальнодержавному та місцевому рівні, сприяла розвитку співробітництва між підприємствами, розширенню сфери їх діяльності, надавала консультаційно-юридичну та інформаційно-правову допомогу тощо.

Загалом бізнес-асоціації спроможні виконати багато функцій: це і правова підтримка й захист економічних та соціальних інтересів підприємців; надання юридичних консультацій, інформаційних послуг; аудиторське обслуговування та надання консультацій з оподаткування, ведення бухгалтерського обліку; організація конференцій, семінарів, конгресів, симпозіумів, ділових зустрічей підприємців; їхнє навчання та підвищення кваліфікації; налагодження співпраці між підприємствами, зокрема з іноземними; сприяння в інвестуванні виробництва, розвитку торговельної діяльності. Тому передусім держава повинна сприяти легітимній інституціоналізації громадських об'єднань підприємців через спрощення процедури їх утворення та популяризацію, а також залучення до процесів формування та реалізації державної економічної політики.

Можна вважати, що ще в перше десятиліття незалежної України було створено правове поле. Згідно зі статтею 36 Конституції України громадяни України «мають право на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації для здійснення і захисту своїх прав і свобод та задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів...». Статтею 59 визначено, що кожний «є вільним у виборі захисника своїх прав» [10], тому підприємці можуть доручити представництво і захист своїх прав бізнес-асоціаціям та іншим об'єднанням підприємців. Цивільний та Господарський кодекси, що діють в Україні з 2004 р., також гарантують права підприємців на добровільне об'єднання, зокрема у торгово-промислові палати, непідприємницькі товариства тощо. Діяльність громадських організацій підприємців регулюють Закони України «Про об'єднання громадян»

(1992), «Про торгово-промислові палати в Україні» (1997), «Про благодійництво та благодійні організації» (1997) та ін. Разом із тим ухвалено Закон України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності» (2003), завдяки якому суб'єкти господарювання, їх об'єднання, представники бізнес-середовища та незалежні експерти можуть виступати безпосередніми учасниками регуляторного процесу [9]. Крім того, виїшов Указ Президента України «Про заходи щодо забезпечення підтримки та подальшого розвитку підприємницької діяльності» (2000), ухвалено постанови Кабінету Міністрів «Про затвердження Положення про Громадську раду при Кабінеті Міністрів України» (2004) та «Про затвердження Положення про Державний комітет України з питань регуляторної політики та підприємництва» (2007) тощо.

Розвиток самоорганізації підприємництва в Україні супроводжувався зародженням механізму активної участі підприємців у реалізації регуляторної політики в Україні. Серед іншого в обговоренні урядових рішень, зокрема й на етапі підготовки проєктів цих документів, взяла участь Рада об'єднань підприємців при Урядовому комітеті економічного розвитку, заснована 22 березня 1993 р. як консультативно-експертний орган, покликаний забезпечити ефективну співпрацю підприємницьких структур із органами державної виконавчої влади з метою розвитку інституту підприємництва та формування ринкового бізнес-середовища [13, с. 118]. Рада аналізувала проблеми правового регулювання підприємницької діяльності з метою вдосконалення існуючого правового середовища; сприяла удосконаленню системи ліцензування та сертифікації економічної діяльності; в результаті взаємодії з громадськими організаціями підприємців висвітлювала узагальнену думку широких підприємницьких кіл у Кабінеті Міністрів України; ініціювала діалог між суб'єктами підприємництва та органами державної влади та управління [15, с. 33]. У жовтні 2005 р. Рада підприємців отримала право місяць вето вати рішення, що розглядаються Кабінетом Міністрів, а також було налагоджено зворотній зв'язок за допомоги «Форуму ділової ради» в режимі online. Для оприлюднення і публічного обговорення проєктів нормативно-правових актів було створено вебсайт «Проєкти регуляторних актів України», започатковано «гарячу лінію» для звернень підприємців.

Законодавчу експертизу проєктів законів України, чинних законів і нормативних актів, що стосуються підприємницької діяльності, розроблення на цій основі конкретних рекомендацій та аналітично-експертних матеріалів щодо спрощення податкової системи, зменшення регулятивного впливу держави здійснювали Координаційно-експертний центр об'єднань підприємців України (1998), аналітично-експертна група Центру «Інститут конкурентного суспільства» (2000). До прикладу, за сприяння Координаційно-експертного центру Верховною Радою України було ухвалено Закон «Про ліцензування певних видів господарської діяльності», а також відмінено гербовий збір [1, с. 24–25]. Позитивним було й те, що ця організація здійснювала зворотний зв'язок між підприємницьким середовищем та органами законодавчої та виконавчої влади з метою визначення ефективності впроваджених законодавчих та нормативних актів, тим самим демонополізуючи процес ухвалення рішень у сфері економічної політики держави.

Таким чином, інституціоналізація механізмів участі неурядових організацій незалежної України відбувалася шляхом створення формальних каналів впливу: громадські ради при органах влади, консультації з громадськістю при ухваленні рішень, а з розвитком інформаційних технологій виникали й механізми електронної демократії. У 2004 р. всеукраїнські громадські об'єднання підприємців з метою забезпечення механізмів громадського контролю за регуляторною діяльністю органів влади створили Комітет громадського контролю і підписали Хартію Громадських організацій України. Така консолідація зусиль громадських об'єднань підприємців не залишилася непоміченою представниками влади. 11 березня 2005 р. було проведено форум «Бізнес і влада – партнери» (Київ), що започаткував запровадження діалогу між владою та підприємцями. У Посланні Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє і зовнішнє становище України у 2005 р.» пріоритетним завданням державного управління визнано вдосконалення взаємодії органів влади з підприємцями та їхніми громадськими об'єднаннями і запровадження дієвого зворотного зв'язку [19].

Водночас громадська ініціатива підприємців у перехідний період в Україні не набула належного розвитку, властивого громадянському суспільству. Характерною особливістю підприєм-

ницького середовища був низький рівень консолідації ділового співтовариства, підприємці в умовах інформаційного вакууму не розуміли потенційних можливостей бізнес-асоціації повною мірою. Неурядові організації мали обмежені інституційні можливості (організаційні, коаліційні, фінансові, репутаційні, комунікаційні) щодо формування системи суспільного контролю над державою та ринком в умовах стрімкої стратифікації в минулому егалітарного суспільства. Очевидною є асиметрія у процесах суспільної консолідації та інституціоналізації групових інтересів новопопального великого бізнесу та найманих працівників. Спостерігалася чітка тенденція до зрощення великого бізнесу й державного управління через діяльність неурядових організацій в економічній сфері задля відстоювання групових інтересів фінансово-промислових груп. Загалом роль асоційованого інституту представництва на початковому етапі (1991–2005) мала ознаки державного корпоратизму (формування груп інтересів в уряді, їх лобіювання; підкуп державних чиновників; зрощення бюрократичного апарату з верхівкою фінансово-монополістичного капіталу; підміна суспільних інтересів приватними).

У зв'язку з цим важливим чинником становлення узгодженого вільного підприємництва в Україні є перехід від олігархічної до інституційної моделі впливу корпоративних інтересів на вибір стратегічних пріоритетів економічної політики держави. Позитивний інституційний ефект від діяльності неурядових організацій виникає за умови поєднання легітимності, моральності та відповідальності перед тими, кого вони представляють, і перед суспільством загалом. Підвищити ефективність діяльності бізнес-асоціацій в Україні, консолідувати їх зусилля міг би власний, реально діючий центральний орган, який орієнтуватиметься на чітку програму діяльності, єдині цільові настанови. Основне його завдання – моніторинг державної політики, аналіз проєктів законів та постанов уряду, розроблення проєктів рішень органів влади з окремих проблем, економічна експертиза інвестиційних проєктів. Крім регулятивного впливу, важливо взяти на себе консультативну, організаційно-правову та фінансову підтримку малого підприємництва. Власне бізнес-асоціації можуть виступати поручителями при отриманні кредитів та суб'єктами сертифікації, надавати рекомендації та економіко-правові й науково-технічні консультації, аналізувати бізнес-плани, здійснювати підготовку

та перепідготовку кадрів, проводити рекламні кампанії, забезпечувати доступ суб'єктів підприємництва до інформаційної бази даних, проводити науково-практичні семінари, тренінги, круглі столи, підтримувати безпеку господарської діяльності тощо [6].

Викривлення в діяльності недержавних організацій було зумовлено й впливом неформальних інституційних чинників, сформованих у радянський період. Оскільки українцям тривалий час насаджувалася психологія патерналізму, пасивність та орієнтація на державні структури, остільки сформувалися міцні вертикальні зв'язки між державою та громадянами, тоді як громадянське суспільство передбачає горизонтальну взаємодію та співпрацю. Часто громадські організації копіювали такі характеристики радянського суспільства, як єдиноначальність без зворотного зв'язку, профанація виборів керівництва та волюнтаристський розподіл доходів тощо. Зрозуміло, що рівень довіри громадян до таких організацій в Україні був незначним, проте їх поява свідчила про поступ до громадянського суспільства, першоосновою якого має стати людина, її права, свободи й інтереси. Місія недержавних організацій на етапі ринкових трансформацій в Україні була нереалізована, що призвело до гальмування економічних реформ та неможливості комплексного розв'язання економічних проблем суспільного розвитку. Офіційно проголошений державною владою курс на формування ринкової економіки і розвиненого громадянського суспільства набув фіктивних ознак.

Діяльність бізнес-асоціацій зосереджувалася переважно у великих містах, промислово розвинених регіонах і центрах, вони практично не мали реально функціонуючих регіональних представництв, що знижувало їхні потенційні можливості. А якщо регіональні бізнес-асоціації й діяли, то фокусувалися на імітації громадського руху шляхом розгортання «клонованих» громадських структур, що використовувалися керівниками органів виконавчої влади для посилення впливу інституту влади (лобіювання та захист корпоративних інтересів та прав у місцевих органах влади). Щоправда деякі з них реально розробляли та сприяли реалізації ефективних регіональних програм підтримки та розвитку малого та середнього підприємництва. Адже дійсно значимими завданнями для України трансформаційного періоду було становлення інституційних механізмів взаємодії підприємницького середовища і місцевих громад, співпраці уряду та ділової елі-

ти у вирішенні суспільно-економічних проблем, перезавантаження суспільного договору.

Дослідження ролі недержавних організацій у розвитку соціально значущих ініціатив суспільства свідчить, що найбільш перспективним осередком самоорганізації, передусім сільського населення, міг стати кооперативний рух. Адже в перехідній економіці почала формуватися перспективна підприємницька група селянства – фермерство. Вони зіштовхнулися з низкою проблем, які не могли вирішити самотужки: бюрократичні перепони, вороже ставлення місцевих органів влади і навіть односельців, відсутність фінансів для придбання дорогої сільськогосподарської техніки, впровадження сучасних технологій, так звані «ножиці цін» між сільськогосподарською та промисловою продукцією тощо. Водночас вітчизняний і світовий досвід засвідчив, що функціонування в рамках економічної системи розгалуженої мережі кооперативних організацій дає змогу вирішувати одночасно низку проблем економічного та соціального характеру, зокрема підвищує ефективність підприємницької діяльності, розширює можливості її фінансового забезпечення, сприяє технологічній модернізації підприємств, допомагає їм долучитися до використання інноваційних технологій та капіталомістких об'єктів виробничої інфраструктури, перешкоджає надмірній монополізації та підтримує здорову конкуренцію між учасниками ринку, сприяє розв'язанню проблем справедливого розподілу доходів та соціального забезпечення.

Тому реформування аграрного сектору економіки в умовах розбудови незалежної України безпосередньо пов'язувалось із розвитком кооперативного руху. На початку 1990-х років Верховною Радою України було затверджено низку законопроектів, спрямованих на відродження та державну підтримку кооперації, зокрема: Закони України «Про споживчу кооперацію» (1992), «Про сільськогосподарську кооперацію» (1997), «Про кредитні спілки» (2001), «Про кооперацію» (2003). Крім того, з'явилися Укази Президента України «Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки» (1999), «Про заходи щодо розвитку кооперативного руху та посилення його ролі в реформуванні економіки на ринкових засадах» (2000), «Про заходи щодо прискорення розвитку аграрного ринку» (2002), програми розвитку сільськогосподарських обслугову-

ючих кооперативів тощо. Незважаючи на те, що новітнє кооперативне законодавство успадкувало старий радянський принцип підпорядкованості системи кооперації державі і тому мало сприяло відродженню кооперативного руху в Україні, були зроблені перші кроки в напрямі його стимулювання. На основі Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» були розроблені та наказом Міністерства аграрної політики України затверджені Примірний статут сільськогосподарського обслуговуючого кооперативу та Примірний статут сільськогосподарського обслуговуючого кооперативу – агроторгового дому, видано навчальні та методичні посібники, надано відповідні коментарі та рекомендації з питань створення й організації господарської діяльності сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів [18, с. 468].

У результаті почали виникати нечисленні кооперативні організації, зокрема обслуговуючі кооперативи та кредитні спілки, але вони не завжди були дієздатними та ефективними, чимало з них почали функціонувати як комерційні. Разом із тим у 1998 р. невеликій кількості діючих сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів («Атлант», Хмельницька обл.; «Буджацький фермер», Одеська обл.; «Інтер», Запорізька обл.; «Ратай», Тернопільська обл.; «Урожай», Полтавська обл.) вдалося створити Національну спілку сільськогосподарських кооперативів України, яка пропагувала кооперативну ідею, налагоджувала зв'язок між місцевими кооперативами та міжнародними організаціями, що сприяли розвитку кооперативного руху в Україні. За ініціативою цієї спілки, 16 жовтня 1998 р. у Києві відбувся Перший з'їзд сільськогосподарських кооперативів України.

31 серпня 2000 р. наказом Міністерства аграрної політики України була затверджена «Програма становлення і розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів як неприбуткових організацій», проте її реалізація стимулювала не стільки розвиток сільськогосподарських кооперативів, скільки утворення псевдокооперативів, які лише прагнули скористатися статусом неприбутковості. У 2002 р. в Україні було зареєстровано 856 сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів [17, с. 288]. Проте частина їх була лише зареєстрована і не функціонувала, а деякі кооперативи працювали з порушенням кооперативних принципів.

Стан сільськогосподарської кооперації засвідчив, що основними причинами затримки її відродження в умовах ринкової трансформації економіки України стали передусім незавершеність земельної реформи як основної причини незначного розвитку фермерського руху, недостатність його підтримки державою та органами місцевого самоврядування, законодавча неврегульованість неприбутковості кооперативу та системи оподаткування (законодавчо передбачені пільги у сплаті податків для фермерів нівелюються за умов їх об'єднання у кооперативи), заволодіння агрохолдингами, які більш стійкі технологічно та фінансово, потенційними для сільськогосподарських кооперативів ринками, відсутність кооперативного сегменту в сучасній кредитно-банківській системі, нерозвиненість ринкової інфраструктури села, неадекватне розуміння сутності сільськогосподарської кооперації, слабкий рівень довіри у суспільстві, відсутність комплексу заходів, спрямованих на поширення кооперативної ідеології та підготовки кооперативних працівників тощо [8, с. 350.].

Причина провалу у відродженні сільськогосподарської кооперації криється і в ігноруванні неформальних чинників її розвитку. Слабкість неформальних кооперативних інститутів у свою чергу негативно вплинула і на формальні інститути (передусім кооперативне законодавство, про недоліки якого дослідники зазначають уже не один рік), а також організації, діяльність яких мала спрямовуватися на втілення законодавства, поширення кооперативної ідеї. Це триватиме доти, допоки суспільство не усвідомить значення кооперації як дієвого інструменту розв'язання проблем на селі, не підвищить рівень системних знань про кооперацію, не визначиться із стратегією її розвитку. Таким чином, насамперед актуалізується необхідність популяризації ідеї кооперації в українському суспільстві. Значну роботу в цьому напрямі можуть проводити управління агропромислового розвитку при місцевих органах влади, депутати селищних та районних рад, аграрні громадські організації, ініціативні прибічники кооперативного руху, а також дорадчі служби, що вже надають допомогу в питаннях створення та діяльності сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів. Їх системна інформаційно-консультаційна діяльність допоможе ефективно вирішувати проблеми об'єднання малих та середніх виробників у кооперативи за умови підвищення рівня знань щодо сфери сільськогосподарської обслуговуючої

кооперації самих ініціаторів через залучення експертів, підготовку висококваліфікованих кооперативних кадрів.

Висновки. На етапі ринкової трансформації в незалежній Україні новостворені неурядові організації сприяли відродженню механізмів активної участі підприємців у реалізації регуляторної політики, лібералізації та стимулюванні підприємницької діяльності, формуванні та реалізації законодавчих ініціатив у сфері економіки. Водночас громадські інститути сприяли зміні стереотипів мислення та поведінки господарюючих суб'єктів, формуванню засад соціально орієнтованої ринкової економіки.

Однак, через інституційну неоформленість та коаліційну неспроможність неурядових організацій, дефіцит фахового персоналу, відсутність балансу між фінансовою стабільністю та неупередженістю, наявність бар'єрів доступу до прийняття управлінських рішень, появу імітаційних практик громадського контролю при владних структурах, недоброчесність і лобізм приватних інтересів фінансово-промислових груп, місія третього сектору економіки на етапі ринкових трансформацій в Україні була нерезалізована, що призвело до гальмування економічних реформ, «замовної» приватизації, корупції, формування олігархічних бізнес-груп та неможливості комплексного розв'язання економічних проблем суспільного розвитку.

Спроможність вітчизняних неурядових організацій у перехідний період демонструє, що суспільний договір, як і в радянський період, зведено до патерналістських очікувань громадян. Однак із розвитком ринкової економіки, поширенням процесів глобалізації спостерігається чітка взаємозалежність бізнесу, громадянського суспільства і держави. Їх ефективно обопільне партнерство здатне забезпечити сталий розвиток, що базується на основі більш раціонального розподілу ресурсів через корпоративний бізнес, громадянське суспільство та державні організації. Цілі одного з перелічених секторів часто можуть бути досягнуті тільки в партнерстві з представниками інших секторів. Саме використання бізнесовою структурою такого партнерського підходу надає їй переваги перед конкурентами, розширює можливість ефективно запобігати непорозумінням між компанією та громадою, сприяє сталому розвитку компанії, зміцнює її соціально відповідальний імідж.

Список використаних джерел

1. Биковець В. Вплив громадських об'єднань підприємців на становлення і розвиток малого та середнього бізнесу в Україні: регіональний аспект. *Економіка та держава*. 2007. №4. С. 23–25.
2. Вахович І., Смолич Д. Визначення та класифікація неурядових організацій, підтримки бізнесу в Україні в контексті лібералізації та стимулювання підприємництва. *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*. 2023. № 6(53). С. 417–431. <https://doi.org/10.55643/fcaptrp.6.53.2023.4262>
3. Гончаренко В., Пантелеймоненко А. Теоретичні аспекти розвитку «третього сектору» і суб'єктів «соціальної економіки» в Україні. *Економічний простір*. 2024. № 190. С. 167–173.
4. Гончаренко В., Пантелеймоненко А., Касьян С. Використання потенціалу «третього сектора» і суб'єктів «соціальної економіки» в Україні в умовах глобальних викликів. Імперативи розвитку міжнародних економічних відносин в умовах глобальних викликів: колективна монографія / за ред. О. А. Довгаль. Харків: ХНУ імені В.Н.Каразіна, 2022. 528 с.
5. Гончаренко В., Пожар А., Єжелей Ю. «Третій сектор» і соціальна економіка у сучасному світі. *Економіка та суспільство*. 2024. №69. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-69-15>
6. Горін Н. О. Соціально-технологічна парадигма підприємництва. *Український соціум*. 2015. №3(54). С. 86–95. <https://doi.org/10.15407/socium2015.03.086>
7. Дмитренко О. А. Інституційна спроможність неурядових організацій України: фінансовий аспект. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 22: Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін*. 2020. Вип. 28. С. 47–55.
8. Еволюція ринкових інститутів в Україні: монографія / В.В. Небрат, Н.А. Супрун та ін.; за ред. д.е.н. В. В. Небрат; Інститут економіки та прогнозування НАН України. Частина 2. Київ, 2012. 460 с.
9. Закон України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності» (№ 1160-IV). *ВВР України*. 2004. № 9. С. 250–271.

-
10. Конституція України. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/Z960254K?an=1>
11. Лахижа М. І. Взаємодія органів державної влади, органів місцевого самоврядування та недержавних організацій: досвід Республіки Польща *Проблеми сучасних трансформацій. Серія: право, публічне управління та адміністрування*. 2024. № 12. <https://doi.org/10.54929/2786-5746-2024-12-02-13>
12. Левчук К. І. Громадські організації України: створення та діяльність (1985–1996 рр.): монографія. Вінниця: ПП «Едельвейс і К», 2009. 320 с.
13. Лесная О. С. Об'єднання підприємців – ефективні інститути впливу на підприємницьке середовище. *Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво*. 2010. № 4. С. 116–125.
14. Лізаковська С. В. Європейські стандарти взаємодії органів публічної влади з інститутами громадянського суспільства. *Public Administration and Regional Development*. 2020. №8. С. 422–444. <https://doi.org/10.32702/2307-2156-2020.8.57>
15. Ляпін Д.В. Бізнес-асоціації України та їх вплив на державну політику. Київ: Інститут конкурентного суспільства, 2005. 48 с.
16. Небрат В. В. Розвиток підприємництва в Україні: історичні детермінанти та перспективи. *Економіка і прогнозування*. 2017. №3. С. 140–156. <https://doi.org/10.15407/eip2017.03.140>
17. Пантелеймоненко А. О. Аграрна кооперація в Україні: теорія і практика: монографія. Полтава: РВВ ПУСКУ, 2008. 347 с.
18. Підприємництво в Україні: історико-інституційний аналіз: монографія / В. В. Небрат, Н. А. Супрун та ін.; за ред. д.е.н. В. В. Небрат; НАН України, ДУ «Інститут екон. та прогноз. НАН України». Київ, 2019. 532 с.
19. Послання Президента України до Верховної Ради України про внутрішнє і зовнішнє становище України у 2005 році. Київ: ІВЦ Держкомстату України, 2006.
20. Смолич Д. В. Еволюція становлення, трансформації та розвитку неурядового сектору. *Здобутки економіки: перспективи та інновації*. 2024. №9. <https://doi.org/10.5281/zenodo.13375217>
21. Ткаченко І. Громадянське суспільство і Європейський Союз: функціонування й співпраця. *Віче*. 2015. № 2. С. 15–19.
22. Anheier H. Non-Profit Organizations: Theory, Management, Policy. London: Routledge, 2005. 450 p.

23. Deshmukh M., Philbrick W., & Michael P. Emerging role of NGOs in social innovations: A paradigm shift. *Resilient Health*. Academic Press, 2024. P. 561–571. <https://doi.org/10.1016/B978-0-443-18529-8.00045-7>
24. İncetahtacı N. The Role of University-Ngo Cooperation in Increasing the Entrepreneurial Skills of Youth: An Evaluation Specific to Refugee Youth. *İzmir İktisat Dergisi*. 2024. Vol. 39, Is. 2. P. 507–523. <https://doi.org/10.24988/ije.1362448>
25. Salamon L. M., Anheier H. K. Defining the Non-profit Sector: a cross-national analysis. Manchester: Manchester University Press, 1997. 526 p.
26. Salmenniemi S. Civic organizations and the State in Contemporary Russia: Co-operation, Cooptation, Confrontation. *Civil Societies and Social Movements: Potentials and Problems* London: Routledge, 2007. P. 19–34.
27. Sending O. Governance to Governmentality: Analyzing NGOs, States, and Power. *International Studies Quarterly*. 2006. №50. P. 651–672. <https://doi.org/10.1111/j.1468-2478.2006.00418.x>
28. Weisbrod B. To Profit or Not To Profit : The Commercial Transformation of the Nonprofit Sector. Cambridge and New York: Cambridge University Press, 1998. 324 p. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511625947>

References

1. Bykovets, V. (2007). Influence of public associations of entrepreneurs on the formation and development of small and medium business in Ukraine: a regional aspect. *Ekonomika ta derzhava*, (4), 23–25 [in Ukrainian].
2. Vakhovych, I., Smolych, D. (2023). Definition and classification of non-governmental business support organizations in Ukraine in the context of liberalization and stimulation of entrepreneurship. *Finansova ta kredytna diial'nist': Problemy teorii ta praktyky*, 6(53), 417–431. <https://doi.org/10.55643/fcaptp.6.53.2023.4262> [in Ukrainian].

3. Honcharenko, V., Panteleimonenko, A. (2024). Theoretical aspects of the development of the "third sector" and "social economy" entities in Ukraine. *Ekonomichnyy prostir*, (190), 167–173 [in Ukrainian].
4. Honcharenko, V., Panteleimonenko, A., Kasian, S. (2022). Using the potential of the "third sector" and subjects of the "social economy" in Ukraine in the context of global challenges. In O. A. Dovhal (Ed.), *Imperatives for the development of international economic relations in the context of global challenges* (pp. 1–528). Kharkiv: KhNU imeni V. N. Karazina [in Ukrainian].
5. Honcharenko, V., Pozhar, A., Yezhelyi, Yu. (2024). "Third sector" and social economy in the modern world. *Ekonomika ta suspil'stvo*, (69). <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-69-15> [in Ukrainian].
6. Horin, N. O. (2015). Socio-technological paradigm of entrepreneurship. *Ukrayins'kyi sotsium*. 3(54). 86–95. <https://doi.org/10.15407/socium2015.03.086> [in Ukrainian].
7. Dmytrenko, O. A. (2020). Institutional capacity of non-governmental organizations in Ukraine: financial aspect. *Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova. Serii 22*, (28), 47–55 [in Ukrainian].
8. Nebrat, V. V., Suprun, N. A. (Eds.). (2012). *Evolution of market institutions in Ukraine*. Part 2. Institute for Economics and Forecasting, NAS of Ukraine. Kyiv. <https://ief.org.ua/en/publication/monohrafii/2012/evolucija-rynkovykh-institutiv-v-ukraini-1> [in Ukrainian].
9. Verkhovna Rada Ukrainy. (2004). Zakon Ukrainy «Pro zasady derzhavnoi rehuliatornoi polityky u sferi hospodarskoi diialnosti». *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, (9), 79 [in Ukrainian].
10. Konstytutsiia Ukrainy. <https://ips.ligazakon.net/document/Z960254K?an=1> [in Ukrainian].
11. Lakhyzha, M. I. (2024). Interaction between state authorities, local governments and non-governmental organizations: the experience of the Republic of Poland. *Problemy suchasnykh transformatsii. Serii: pravo, publichne upravlinnia ta administruvannia*, (12). <https://doi.org/10.54929/2786-5746-2024-12-02-13> [in Ukrainian].

12. Levchuk, K. I. (2009). *Public organizations of Ukraine: creation and activity (1985–1996)*. Edelveis i K. [in Ukrainian].
13. Liesnaia, O. S. (2010). Entrepreneurial associations are effective institutions for influencing the business environment. *Derzhava ta rehiony: Seriia Ekonomika ta pidpriumnytstvo*, (4), 116–125 [in Ukrainian].
14. Lizakovska, S. V. (2020). European standards of interaction between public authorities and civil society organizations. *Publichne Upravlinnia ta Rehyonilnyi Rozvytok*, (8), 422–444. <https://doi.org/10.32702/2307-2156-2020.8.57> [in Ukrainian].
15. Liapin, D. V. (2005). *Business associations of Ukraine and their influence on public policy*. Instytut konkurentnoho suspilstva [in Ukrainian].
16. Nebrat, V. V. (2017). Development of entrepreneurship in Ukraine: historical determinants and prospects. *Ekonomika i prohozuvannia*, (3), 140–156. <https://doi.org/10.15407/eip2017.03.140> [in Ukrainian].
17. Panteleimonenko, A. O. (2008). *Agrarian cooperation in Ukraine: theory and practice*. RVV PUSKU [in Ukrainian].
18. Nebrat, V. V. , Suprun, N. A. et al. (2019). *Entrepreneurship in Ukraine: historical and institutional analysis*. National Academy of Sciences of Ukraine, SO "Institute for Economics and Forecasting of the National Academy of Sciences of Ukraine". Kyiv. <https://ief.org.ua/en/publication/monohrafii/2019/pidprymnytstvo-v-ukraini-istoryko-instytuciynyy-analiz> [in Ukrainian].
19. Prezydent Ukrainy. (2006). *Poslannia Prezydenta Ukrainy do Verkhovnoi Rady Ukrainy pro vnutrishnie i zovnishnie stanovyshche Ukrainy u 2005 rotsi*. IVC Derzhkomstatu Ukrainy [in Ukrainian].
20. Smolych, D. V. (2024). The evolution of the formation, transformation and development of the non-governmental sector. *Zdobutky ekonomiky: perspektyvy ta innovatsii*, (9). <https://doi.org/10.5281/zenodo.13375217> [in Ukrainian].
21. Tkachenko, I. (2015). Civil society and the European Union: functioning and cooperation. *Viche*, (2), 15–19. http://nbuv.gov.ua/UJRN/viche_2015_2_6 [in Ukrainian].
22. Anheier, H. (2005). *Non-Profit Organizations: Theory, Management, Policy*. Routledge.

23. Deshmukh, M., Philbrick, W., Mechael, P. (2024). Emerging role of NGOs in social innovations: A paradigm shift. In *Resilient Health* (pp. 561–571). Academic Press. <https://doi.org/10.1016/B978-0-443-18529-8.00045-7>
24. İncetahtacı, N. (2024). The role of university–NGO cooperation in increasing the entrepreneurial skills of youth: An evaluation specific to refugee youth. *İzmir İktisat Dergisi*, 39(2), 507–523. <https://doi.org/10.24988/ije.1362448>
25. Salamon, L. M., Anheier, H. K. (1997). *Defining the Non-profit Sector: A cross-national analysis*. Manchester University Press.
26. Salmenniemi, S. (2007). Civic organizations and the state in contemporary Russia: Co-operation, cooptation, confrontation. In *Civil Societies and Social Movements: Potentials and Problems* (pp. 19–34). Routledge.
27. Sending, O. (2006). Governance to governmentality: Analyzing NGOs, states, and power. *International Studies Quarterly*, (50), 651–672. <https://doi.org/10.1111/j.1468-2478.2006.00418.x>
28. Weisbrod, B. (1998). *To Profit or Not To Profit: The Commercial Transformation of the Nonprofit Sector*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511625947>

Стаття надійшла до редакції 30 жовтня 2025 р.

Прорецензована 16 листопада 2025 р.

Схвалена до друку 21 листопада 2025 р.